

7. Zusman V. H. Kontsept v systeme humanyarnoho znannya. *Voprosy lyteratury*. 2003. № 2. S. 3–29.
8. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk. Kyiv : VTs «Akademiia». 1997. 752 s.
9. Ohirko O. Aktualni problemy khrystyianskoi psykholohii. *Naukovi zapysky. Seriiia «Psykholohiia i pedahohika»*. 2013. Vol.23. S. 132–137.
10. Pavelchuk Yu. Rika zhyttia narodzhuie poeta. URL : <http://zolotapektoral.te.ua/> (data zvernennia: 20.03.2021).
11. Pavliuk I. Palomnyk: Novel-maditation in verses. *Dzvin*. 2017. № 1. S. 5–73.
12. Potebnya A. Mysl i yazyk [Thought and language]. Kyiv : SINTO, 1993. 192 s.
13. Skab M. Zakonomirnosti kontseptualizatsii ta movnoi katehoryzatsii sakralnoi sfery. Chernivtsi : Ruta, 2008. 560 s.
14. Soroka P. Ekzotychnyi zhanr, eksklyuzyvnyi styl: retsenziiia na roman u virshakh Ihoria Pavliuka «Palomnyk». URL : <http://bukvoid.com.ua/digest/2017/03/30/110621.html> (data zvernennia: 20.03.2021).
15. Tarasova I. Hudozhestvennyj koncept: dialog lingvistiki i literaturovedeniya. *Lingvistika. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo*. 2010. № 4 (2). S. 742–745.
16. Fizer I. Psykholinhvistychna teoriia literatury Oleksandra Potebni: Metakrytychne doslidzhennia. Kyiv : AT «Oberehy», 1996. 192 s.

Біляцька Валентина Петрівна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» (Україна).

Биляцкая Валентина Петровна, доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры филологии и языковой коммуникации Национального технического университета «Днепропетровская политехника» (Украина).

Valentyna Biliatska, Doctor of Philological Sciences, Professor of Philology and Language Communication Department of National Technical University “Dniprovskia Politekhnikha” (Ukraine).

Стаття надійшла: 12.04.2021

Статтю прийнято до друку: 19.04.2021

УДК 811.161.2'367.335

DOI 10.31652/2521-1307-2021-32-86-92

ФУНКЦІЙНА ПРИДАТНІСТЬ ПОЯСНЮВАЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ ІЛОКУТИВНОГО НАМІРУ ВИПРАВДАННЯ

Світлана Глазова

Бердянський державний педагогічний університет
Україна, Запорізька обл., м. Бердянськ, вул. Шмідта, 4
e-mail: svetglazova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8984-6923

У статті окреслено закономірності функціонування в мовленні різновидів пояснювальних конструкцій експресивного типу, зокрема з'ясовано специфіку такого наміру, як виправдання, що визначає потреби мовця виправити неналежний стан справ, спровокований чи спричинений ним, і зреалізувати відповідний намір комунікації.

Спостережено, що пояснювальні висловлення є широко вживаними в таких мовленнєвих контекстах, як вибачення, вдячність, жалкування, виправдання, співчуття.

Установлено, що виправдання як характерний випадок використання пояснювального висловлювання і як один із ілокутивних різновидів досліджуваної конструкції спрямований мовцем на те, щоб створити в реципієнта позитивне враження про себе або про третіх осіб. З'ясовано, що функційна придатність висловлювань пояснювального типу до вираження та реалізації наміру ілокуції виправдання характеризується тим, що комунікатор має щонайменше дві можливості презентувати себе негативно й, відповідно, щонайменше двічі чи то прохати вибачення, чи то благувати, чи то виправдовуватися в слухача, що, зі свого боку, емоційно впливає на реципієнта.

Ключові слова: *пояснювальні конструкції, комунікативні чинники, ілокутивні типи, ілокутивна сила, виправдання, мовленнєвий контекст.*

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ ПРИДАТНОСТЬ ПОЯСНИТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ К РЕАЛИЗАЦИИ ИЛЛОКУТИВНОГО НАМЕРЕНИЯ ОПРАВДАНИЯ

Светлана Глазова

Бердянский государственный педагогический университет

Украина, Запорожская обл., г. Бердянск, ул. Шмидта, 4

e-mail: svetglazova@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8984-6923

В статье проанализированы закономерности функционирования в речи объяснительных конструкций экспрессивного типа, а именно специфика оправдания, определяющая потребность говорящего исправить ненадлежащее состояние дел, спровоцированное и вызванное им, и реализовать свое коммуникативное намерение.

Сделаны наблюдения над применением объяснительных высказываний в таких речевых контекстах, как извинение, благодарность, сочувствие, сожаление, оправдание.

Подтверждено, что оправдание как один из иллокутивных разновидностей высказываний, направленных говорящим на то, чтобы создать у слушателя положительное впечатление о себе или о третьих лицах, есть характерным случаем использования пояснительной конструкции. Сделан вывод о том, что функциональная способность объяснительных конструкций к выражению и реализации иллокутивного намерения оправдание определяется тем, что говорящий имеет не менее двух возможностей представить себя в негативном свете и, соответственно, оправдаться, просить прощения у слушателя, что, в свою очередь, способствует надлежащему эмоциональному влиянию на последнего.

Ключевые слова: *объяснительные конструкции, коммуникативные факторы, иллокутивные типы, иллокутивная сила, оправдание, речевой контекст.*

**FUNCTIONAL SUITABILITY OF EXPLANATORY STRUCTURES
FOR THE REALIZATION OF THE ILLOCUTIONARY
INTENTION OF JUSTIFICATION**

Svitlana Hlazova

Berdiansk State Pedagogical University
Schmidt st., 4, Zaporozhye region, Berdyansk, Ukraine
e-mail: svetglazova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8984-6923

Introduction. *The analysis of explanation as a specific syntactic phenomenon in terms of its implementation is determined by the anthropologization of syntax, which opens new prospects in the humanization of linguistics. Accordingly, the relevance of the research is determined by the fact that the question of explanation as a linguistic meaning and its expression in the constructions of the modern Ukrainian language cannot be considered unless studied with sufficient depth and thoroughness. The modern understanding of the dichotomous nature of language – as a grammatical system that is also a means of communication - outlines new prospects in the study of explanation, namely explanatory meaning, as researchers emphasize a close relationship between this linguistic phenomenon and speech.*

The conformity of functioning in speech of explanatory constructions of the expressive type have been clarified in the article, namely the specifics of apology, that determines the need of the speaker to correct the improper state of affairs, which was provoked or caused by them. In this way, the speaker will realize their communicative intention.

The purpose of the article is to explore explanatory statements in a pragmatic aspect, namely the illocutionary intention of justification. To do this, we consider it necessary to analyze functioning of explanatory structures in different communicative situations.

To achieve this purpose it is necessary to complete the following **tasks**: to characterize the features of the actual division of the content of explanatory constructions; to make a functional description of syntactic constructions using the pragmatics; to investigate the functioning of explanatory constructions with the intention of justification in speech.

Research methods are determined by its purpose and objectives. The methods of functional analysis of syntactic constructions, descriptive and transformational methods are used in the article.

Results: John R. Searle distinguishes the following illocutionary types: assertive, directive, commissive, expressive, declarative and vocative. The expressive type includes such varieties as apology, gratitude, compassion, regret, justification, and others. The peculiarity of these illocutionary statements is that the speaker tries to express the way they feel about the situation, but not only their perspective or understanding, and thus to influence the interlocutor or reader.

The functional suitability of explanatory constructions for the expression and realization of the illocutionary intention of apology is determined by the fact that the speaker has at least two opportunities to present themselves in a negative light and, accordingly, to beg twice and apologize to the listener that, in turn, has or can have respective emotional impact on the listener. In this way, the speaker will realize their communicative intention.

Originality. *The analysis of explanatory sentence constructions gives basis for clarifying the place of sentences with explanatory relations between parts in the system of complex sentences of the modern Ukrainian language and explains their specific functioning in speech.*

Conclusions. *The observation of linguistic material in its pragmatic aspect shows that explanatory statements are widely used in such speech contexts as apology, gratitude, compassion, regret, justification. Excuse as one of the illocutionary types of statements is aimed by the speaker to create a positive impression for the listener about themselves or about third persons that is a typical case of the use of explanatory construction.*

Keywords: *explanatory constructions, communicative factors, illocutionary types, illocutionary force, justification, speech context.*

Постановка проблеми. Без звернення до проблеми мовного явища неможливо цілісно зрозуміти його реалізацію в ситуації реального спілкування – цю теорію доведено багатьма мовознавцями сучасності (Н. Арутюнова, Ш. Балі, Ф. Бацевич, М. Ляпон, Дж. Серль та ін.). Детермінованість пояснювальних висловлень контекстом, конситуацією, учасниками спілкування та різними комунікативними чинниками є тими достатніми підставами, які визначають потребу глибшого вивчення явища пояснення саме у функційному аспекті [4, с. 242–245]. Отже, дослідження пояснення як синтаксичного явища в розрізі його мовленнєвої реалізації зумовлене антропологізацією синтаксичної науки, що свідчить про своєчасність обраної теми наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі щодо прагматичних різновидів різноаспектних висловлень уже зібрано чимало інформації [1; 2; 3; 4; 5]. Дж. Сьорль виділяв такі ілокутивні типи: констативний, директивний, комісивний, експресивний, декларативний і вокативний. Ефект, покладений в основу цієї класифікації, – реакція адресата [2, с. 70–72; 3, с. 242–245; 5, с. 180–187].

Мета статті – проаналізувати специфіку функціонування пояснювальних конструкцій у прагматичному аспекті, зокрема ілокутивний намір виправдання.

Для досягнення мети варто розв'язати такі **завдання**: з використанням положень сучасної прагматики здійснити функційний опис аналізованих синтаксичних одиниць; схарактеризувати особливості актуального членування змісту пояснювальних конструкцій; дослідити функціонування пояснювальних конструкцій із наміром виправдання у мовленні.

Витлумачення пояснення як мовного явища в аспекті його мовленнєвої реалізації зумовлює використання методу функційного аналізу синтаксичних конструкцій, описового і трансформаційного методів.

Виклад основного матеріалу. Особливість ілокутивних висловлень (Дж. Сьорль виділяє такі їхні різновиди, як вибачення, вдячність, співчуття, жалкування, виправдання та ін.) полягає в тому, що в них мовець намагається висловити своє відчуття ситуації, а не лише її бачення, розуміння і в такий спосіб уплинути на співрозмовника або читача. Виправдання як один із ілокутивних різновидів висловлень, базою ілокутивної сили якого слугує те, що мовець намагається представити позитив когось чи чогось, порівнюючи із чимось, указуючи на винятковість обставин тощо, при цьому апелює не так до розуму, як до почуттів слухача: *Він передав через Ізика, що він зовсім звільняє Марисю з роботи, **тобто**, боже борони, не він звільняє, а закон не дозволяє йому у текстильному промислі тримати таку кволу робітницю, як Марися (І. Вільде).* Мовець намагається приховати свою провину стосовно факту звільнення Марисі, знаходячи обґрунтування цього факту в обставинах, що нібито перебувають поза межами його компетенції [2, с. 70–72].

Іншою ситуацією виправдання, де досить часто використовуються пояснювальні висловлення, є спілкування осіб, одна з яких перебуває в соціальній залежності від іншої на зразок: «викладач – студент», «керівник – підлеглий». У таких ситуаціях найчастіше виправдовується мовець, який за своїм соціальним статусом підпорядкований іншій, вищій особі. Важливо зауважити, що в багатьох ситуаціях такого зразка виправдання ґрунтується на пресупозиціях, тобто особа, яка виправдовується, намагається натиснути на ті важелі (це можуть бути певні обставини, ситуації, із якими стикається й особа, перед якою виправдовуються), які виявляються значущими і для протилежного боку, а отже, сприятимуть успішному використанню мовленнєвої стратегії виправдання. Наприклад, у ситуації запізнення студента на заняття частотними бувають виправдання на зразок: *Я затримався через транспорт, **тобто** я вийшов вчасно, як завжди, але тролейбуси не ходили, і я змушений був занадто довго чекати на інший транспорт* (Із усного мовлення). Використовуючи такий спосіб виправдання, студент апелює до фонду знань викладача, зокрема до його досвіду, у якому, вочевидь, є ситуація запізнення внаслідок проблем із транспортом. Як засвідчує приклад, використання пояснювальної конструкції зумовлене потребою мовця констатувати власну непричетність до запізнення, обґрунтувати його об'єктивними причинами. У пресупозиції пояснювальної частини перебуває відоме всім положення про те, що студенти їздять громадським транспортом, найчастіше тролейбусами й трамваями, оскільки стипендія унеможливує пересування дорожчими видами транспорту. У такий спосіб мовець не лише виправдовується перед викладачем, а ще й намагається вплинути на його емоції, зокрема викликати почуття жалю з приводу завжди нужденного становища студента [2, с. 70–72].

Характерним випадком використання пояснювальної конструкції в контексті виправдання є і такий, коли мовець спочатку констатує ситуацію, з приводу якої вимушений виправдовуватися, безвідносно до певної особи, а вже потім, у пояснювальній частині, переводить її на себе. Пор.: *Роботи були майже закінчені, **тобто** фактично я міг підключити мережу ще до обіду, але завадили перебої з постачанням електроенергії* (Із усного мовлення).

Яскравим прикладом непрямого виправдання є поданий нижче мовленнєвий контекст [розмова між жінкою та чоловіком, який покинув компанію, посперечавшись із друзями через цю жінку]:

– *Ходімо назад. До них.*

– *Задля цього не варто було вам...*

– *Справді, ходімо. Так негарно вийшло. Цей Дімка – він типовий ідіот. Я його знаю. Нездара і дурень. Усі нездари такі. Вульгарні забіяки. Ви ж не такий. Усе обійдеться.*

– *Звідки ви знаєте, який я?*

– *Ну, знаю. Це не важливо. Повернімося до них. Вони переживають. Цей – теж... Знаєте, перед жінками завжди всім хочеться якимось... **Одне слово**, чоловікам хочеться подобатися...*

– *У мене такого бажання не виникало...*

– *Ну, однаково. Ви дозволите взяти вас під руку? (П. Загребельний).*

Загальна інтенція реплік жінки керована бажанням повернути чоловіка до компанії. Задля цього вона спочатку негативно характеризує іншого (Дімку) й позитивно оцінює свого співрозмовника. Оскільки він не погоджується, то вона змінює стратегію, наголошуючи на тому, що товариші турбуються, також і Дімка. При цьому вона виправдовує його поведінку, апелюючи до того, що він посварився зі співрозмовником, адже це в чоловічій природі –

похизуватися перед жінкою. Так у непрямій формі вона вибачається перед співрозмовником за вчинок Дімки. Використання ж співрозмовницею пояснювального висловлення цілком умотивоване тим, що попередньою фразою вона фактично покладає на себе як представницю жіночої статі відповідальність за вчинок героя, що її не цілком влаштовує (у пресупозиції першого висловлення фактично звучить утіха жінки, що інцидент трапився через неї). Унаслідок цього вона не закінчує фразу й подає висловлення-констатацію (загальне судження): *Одне слово, чоловікам хочеться подобатися*, у якому причиною інциденту вже постає не вона (не жінка), а природа самих чоловіків. У такий спосіб героїні вдається не лише виправдати Дімку, але й уникнути звинувачень щодо себе (жінок). До речі, стратегія жіночої логіки в цьому епізоді цілком узгоджується з образом вільної художниці-емансипантки, змальованої П. Загребельним. Відтак, вербальний образ героїні (побудова нею своєї вербально-прагматичної стратегії) є одним зі зразків прояву гендерності в мовленні. Як засвідчує приклад, гендерні стратегії, так само як, наприклад, і різноманітні соціальні, національні, політичні мовленнєві стратегії використовують пояснювальні конструкції як спосіб непрямой репрезентації своїх питомих положень. При цьому пояснення сприяє тому, що автор того чи того стратегічно маркованого висловлення має змогу модифікувати, ретушувати гостру, небажану тональність.

Пояснювальне висловлення має ілокутивну силу виправдання й у такому контексті:
[Діалог між тіткою Аполінарією та її племінницею].

– *А ти не розкажеш?* – зирнула хитренько.

– *Як ви думаєте?* – прямо спитала дівчина.

– *Думаю, що не розкажеш*, – мовила Аполінарія. *Бо так ми з тобою матимемо маленькі таємниці.*

– *Але про ту золоту монетку ви мамі розповіли*, – сказала дівчинка.

– *Звісно, розповіла*, – швиденько мовила Аполінарія, – *бо то була моя монетка, тобто це була моя таємниця, і я мала право її розкрити* (В. Шевчук).

У поданому прикладі існування монетки й таємниці мислиться співрозмовницями як те саме, оскільки в пресупозиції такого розуміння наявна попередня згода про те, що золота монетка, яку Аполінарія дала дівчині поза спиною матері, є їхньою таємницею. Ілокутивна сила виправдання, утіленого в пояснювальне висловлення, полягає в цьому контексті в тому, що Аполінарія ігнорує пресупозицію спільності таємниці, зміщує акцент на одноосібне право розпоряджатися спільною інформацією, оскільки вона є її першою власницею.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Дослідження пояснювальних висловлень із погляду прагматики засвідчує, що характерним випадком використання пояснювальної конструкції є контекст виправдання, у якому мовець намагається висловити не лише бачення, а й розуміння, відчуття ситуації, уплинувши в такий спосіб на читача або співрозмовника.

Перспективи подальших досліджень пояснювальних конструкцій убачаємо в уточненні місця й ролі речень із відношенням пояснення в прагмастилістичній системі сучасної української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.
2. Глазова С. М. Функціонування пояснювальних висловлювань експресивного типу в мовленні. *Стратегічні пріоритети філології й лінгводидактики в умовах реформування освітньої*

системи в Україні : збірник праць (за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. (10 квітня 2020 р., м. Старобільськ)) / ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2020. С. 70–72.

3. Глазова С. М. Функціонування пояснювально-ототожнювальних висловлень у ролі директивів. *Современное социально-гуманитарное знание в России и за рубежом материалы заочной всерос. с междунар. участием науч.-практ. конф. студ., асп., молодых учёных, педагогов и преподавателей (15–20 октября 2012 г.)* / науч. ред. К. В. Патыбарева, Е. Ю. Мазур; Перм. гос. нац. иссл. ун-т. Пермь, 2012. С. 242–245.

4. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация: пер. с англ. / сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петровой. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.

5. Серль Дж. Классификация иллокутивных актов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Москва : Прогресс, 1986. Вып. 17. С. 170–194.

REFERENCES

1. Bacevych F. S. *Osnovy komunikatyvnoji linghivistyky* : Pidruchnyk. Kyiv : Academy Publishing Center 2004. 344 s.

2. Ghlazova S. M. Funkcijuvannja pojasnjuvaljnykh vyslovljuvanj ekspresyvnogho typu v movlenni. *Strategichni priorityty filologhiji j linghvodydaktyky v umovakh reformuvannja osvithnoji systemy v Ukrajini: zbirnyk pracj (za materialamy vseukr. nauk.-prakt. конф. (10 kvitnja 2020 r., m. Starobiljsk))* / DZ «Lughan. nac. un-t imeni Tarasa Shevchenka». Starobilsk, 2020. S. 70–72.

3. Ghlazova S. M. Funkcionuvannja pojasnjuvaljno-ototozhnjuvaljnykh vyslovljenj u roli dyrektyviv. *Sovremennoe socyjalno-ghumanytarne znanye v Rossyy y za rubezhom materyaly zaochnoj vseros. s mezhdunar. uchastyem nauch.-prakt. конф. студ., асп., molodykh uchenykh, pedagoghov y prepodavatelej (15–20 oktjabrja 2012 g.)* / nauch. red. K. V. Pатыbareva, E. Ju. Mazur; Perm. ghos. nac. yssl. un-t. Perm, 2012. S. 242–245.

4. Deyk T. A. van. Yazyk. Poznanie. Kommunikatsiya : per. s angl / sost. V. V. Petrova; pod red. V. I. Gerasimova; vstup. st. Yu. N. Karaulova i V. V. Petrovoy. Moscow : Progress, 1989. 312 s.

5. Serl Dzh. Klasifikatsiya illokutivnykh aktov. *Novoe v zarubezhnoy lingvistike*. Moscow : Progress, 1986. Vyp. 17. S. 170–194.

Глазова Світлана Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та славістики Бердянського державного педагогічного університету (Україна).

Глазова Светлана Николаевна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського язика и славістики Бердянського державного педагогічного університету (Україна).

Svitlana Hlazova, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language and Slavic Studies, Berdyansk State Pedagogical University (Ukraine).

Стаття надійшла: 29.03.2021

Статтю прийнято до друку: 05.04.2021